

Kitap İncelemesi: Güvencesizlik ve belirsizlik koşullarında türler arası dolanıklık, türler arası işbirliği

Anna Lowenhaupt Tsing (2023). *Dünyanın sonundaki mantar: Kapitalizm enkazlarında yaşam imkânı üzerine* (E. Gökyaran, Çev.). Yapı Kredi Yayınları, 375 s. ISBN: 978-975-08-58822-2

Semra Özlem Dişli^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi| Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Mardin- Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Semra Özlem Dişli

Mardin Artuklu Üniversitesi,

Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü,

Sosyal ve Kültürel Antropoloji Anabilim Dalı

Mardin / TÜRKİYE

E-posta/ E-mail: semraozlemdisli@artuklu.edu.tr

Alındı/Received: 21 Şubat / February 2023

Düzeltildi/Revised: 1 Nisan/ April 2024

Kabul/Accepted: 30 Nisan / April 2024

Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2024

Öz

Bu çalışmada, antropolog Anna Lowenhaupt Tsing'in *Dünyanın Sonundaki Mantar: Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine* isimli kitabı değerlendirilmektedir. 2015 yılında Princeton University Press tarafından Amerika'da İngilizce olarak yayınlanan kitap, antropoloji dünyasında büyük ses getirmiş Victor Turner Etnografik Yazma Ödülü (2016) ile Gregory Bateson Kitap Ödülü'nün (2016) yanı sıra daha birçok ödülün sahibi olmuştur. 2023 yılında da kitap, Erdem Gökyaran'ın çevirisiyle Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanmıştır. *Dünyanın Sonundaki Mantar*, günümüz küresel kapitalizmin bir sonucu olan güvencesizlik ve belirsizlik koşullarındaki yaşamları anlatır. Ancak bu anlatıyı, sadece insanı değil, aynı zamanda insan olmayan bir varlık türünü; matsutake mantarını da odağa alarak kurmaktadır. Bu çerçevede kitap, yaygın etnografik yaklaşımlardan iki önemli açıdan farklılaşır. İlk olarak kitap, yerleşik insan-merkezli düşüncenin sınırlarının ötesine geçen bir kavrayışla toplumsala, tarihe, ekonomiye ve ekolojiye yaklaşmaktadır. İkinci olarak ise kitapta, insan ile insan olmayan varlık türleri arasındaki birbirini etkileyen, şekillendiren ilişki ve işbirlikleri merkeze alınmaktadır. Kitap bu iki yönüyle çokturlü etnografi yaklaşımına örnek teşkil eder. Çokturlü etnografiyi ortaya çıkaran dönüşümlere değinerek başlayan bu değerlendirme, *Dünyanın Sonundaki Mantar*'i içerdiği temel tartışmalarla tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çokturlü etnografi, türler arası dolanıklık, türler arası işbirliği, küresel kapitalizm, güvencesizlik ve belirsizlik koşulları

İnceleme

1970'li yılların sonu itibariyle kapitalizmin yeniden yapılanmasına bağlı olarak, emek piyasasında da bir dönüşüm gerçekleşti (Sennett, 2008; Standing, 2022; Vatansever, 2013). Bu dönüşümün emek sahipleri için karşılığı, güvencesizleşme ve belirsizlik oldu. Günümüzde güvencesizleşme ve belirsizlik koşulları eğitilmiş-eğitimsiz, vasıflı-vasıfsız fark etmeksizin tüm emek sahiplerini kapsayan genel bir yapı halini aldı (Standing, 2022; Vatansever, 2013). Antropolog Anna L. Tsing *Dünyanın Sonundaki Mantar: Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine* isimli kitabında, güvencesizlik ve

Book Review: Interspecies entanglement, interspecies collaboration in precarious conditions

Abstract

This study is a review of the book *Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in the Capitalist Ruins* by anthropologist Anna Lowenhaupt Tsing. *Mushroom at the End of the World* was originally published in English in the United States in 2015 by Princeton University Press. The book was awarded the Victor Turner Prize in Ethnographic Writing (2016) and the Gregory Bateson Book Prize (2016) as well as many other prizes. In 2023, the book was published by Yapı Kredi Yayınları in Turkish translation by Erdem Gökyaran. *Mushroom at the End of the World* narrates lives under precarious conditions that are the result of global capitalism. However, this narrative focuses not only on humans but also on non-human beings, the matsutake mushrooms. In this context, the book differs from traditional ethnographic approaches in two important ways. First, the book addresses the social, the historical, the economic and the ecological with an insight that goes beyond the limits of anthropocentrism. Secondly, the book concerns the relationships and collaborations between human and non-human that influence and make each other. In these two aspects, the book is an example of the multispecies ethnography. This review, which begins with a reference to the changes that emerge multispecies ethnography, aims to introduce *The Mushroom at the End of the World* with the main debates it explores.

Key words: Multispecies ethnography, interspecies entanglement, interspecies collaboration, global capitalism, precarious conditions.

belirsizliğin “zamanımızı belirleyen durumun ta kendisi” (2023, s. 38) olduğunu söyler. Elinizdeki incelemeye de konu olan bu kitabında Tsing, günümüz güvencesizlik ve belirsizlik koşullarındaki yaşamları araştırmak üzere yola çıkar. Kitap, 2004 ila 2011 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Japonya, Finlandiya gibi çoklu alanlarda yürütülen saha çalışmasına, ayrıca Danimarka, İsveç ve Türkiye’de yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Hemen belirtmek gerekiyor ki *Dünyanın Sonundaki Mantar*, güvencesizlik ve belirsizliği sadece “insan” yaşamlarını şekillendiren ekonomik temelli bir kategori olarak ele almamaktadır.

Atıf için/ Cite as:

Dişli, S. Ö. (2024). Kitap İncelemesi: Güvencesizlik ve belirsizlik koşullarında türler arası dolanıklık, türler arası işbirliği. *Anna Lowenhaupt Tsing (2023). Dünyanın sonundaki mantar: Kapitalizm enkazlarında yaşam imkânı üzerine* (E. Gökyaran, Çev.). Yapı Kredi Yayınları, 375 s. ISBN 978-975-08-58822-2, *Antropoloji* (48), 44-51

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1440688>

Güvencesizlik ve belirsizlik koşulları aynı zamanda, içinde bulunduğumuz çağın ekolojik temelli de bir karakteridir. Tsing kitabın daha ilk sayfalarında, “çevre kirliliği, kitlesel yok oluşlar ve iklim değişikliği” (Tsing, 2023, s. 19) ile ekolojik yıkımın yeryüzündeki yaşamın geleceğini de güvenceden yoksun bırakıp, belirsiz kıldığına dikkatimizi çeker. Bu yönüyle güvencesizlik ve belirsizlik, insanın olduğu kadar diğer varlık türlerinin de yaşamlarını şekillendirir. Nitekim Tsing kitabında, insan ve insan olmayan varlıkları güvenceden yoksun ortak bir yaşamda birlikte ele almaktadır. Kitap, bir mantar türü olan matsutakeyi odağa taşıyarak, bu mantarın ticaretinin ve ekolojisinin takibi aracılığıyla birbirinden farklı türlerin iç içe geçen yaşamlarını günümüz güvencesizlik ve belirsizlik koşulları bağlamında araştırır. Bu kapsamda sosyal bilimler, özellikle de antropoloji disiplini için yeni ve ufuk açıcı bir yaklaşım ve tartışma içinden kurulan bu kitabın incelenmesinde, insanı merkeze alan yerleşik düşünce ve buna dayanan açıklama modellerinin eleştirisi etrafında şekillenen yeni yaklaşımlar önem arz eder. İnsanmerkezciliğin eleştirisine kaynaklık eden birçok gelişmeden ve bunlarla bağlantılı birçok yeni yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Ancak burada, incelemeye konu olan kitabın kapsam ve sınırlarına bağlı kalarak, sosyal bilimlerde insan ve insan olmayan varlıklar arasındaki karşılıklı ilişkilerin bir araştırma alanı olarak keşfine kısaca değinerek başlamak faydalı olacaktır.

Bilindiği üzere içinde yaşadığımız çağı adlandırmak için “Antroposen”, yani “İnsan Çağı” terimi kullanılmaktadır. Bu terim, “insanın artık doğa içinde varlığını sürdüren bir tür olmaktan çıktığını, tehlikeli bir varlığa dönüşerek, atmosferin kompozisyonunu, yeryüzünün topografisini ve [...] iklimi değiştirebilen [...] tektonik bir güç ve böylece jeolojik çağlardan birinin sebebi haline geldiğini” (Şahin, 2022, s. 19) belirtir. Her geçen gün daha da endişe verici bir evreye doğru yaklaşan bu yıkıma karşı, insanın yok edici etkilerini değiştirmeye yönelik yeni bir kavrayışa, yeni düzenlemelere ve ittifaklara ihtiyacımız olduğuna dikkat çeken farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2019, s. 145). İnsanmerkezciliği aşmayı hedefleyen bu yaklaşımlara, Tsing’in de ifade ettiği gibi “yaşamın çok sayıda varlık türü arasında karşılıklı bir etkileşim gerektirdiğini” (2023, s. 7) ortaya

koyan araştırmalar da kaynaklık eder. İşte bu araştırma ve yaklaşımlar etrafında şekillenen, özellikle de antropoloji disiplinde hızla karşılığını bulan bir dönüşümden/dönemeçten bahsedebilir. Kirksey ve Helmreich bunu, “türler dönemeci (*species turn*)” (2010, s. 546) diye adlandırır ve bu dönemeci tanımlamak için, Tsing’in çalışmasında da önemli bir yere sahip olan Donna Haraway’in *When Species Meet* isimli kitabında yer alan şu ifadesine başvururlar: “[İ]nsan istisnacılığını ahmaklık olarak kabul ettiğimizde, oluşun her zaman *birlikte* oluş [...] olduğunu biliriz” (2008, s. 244). Türler dönemecini tanımlamak üzere kullanılan Haraway’in “birlikte oluş” kavramını temel alan ifadeleri kısaca, insan ve diğer varlık türlerinin aktif birer katılımcı olarak karşılıklı ilişkiler kurduklarını ve bu ilişkiler yoluyla hem yaşamı hem de birbirlerini şekillendirdiklerini, oluşturduklarını anlatır (Haraway, 2010, s. 241). Bu dönemec, insandan-öte failerin de sosyal bilimlere girişine yol açmış, antropolojide ise ayrıca, yeni bir etnografik yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. “Çoktürlü etnografi” (Kirksey ve Helmreich, 2010) diye isimlendirilen bu yeni yaklaşım, insan istisnacılığının diğer bir deyişle insanmerkezciliğin ötesine uzanarak, birbirini ve yaşamı birlikte kuran varlık türleri arasındaki ilişkileri odağa alan etnografik çalışmaları tanımlamak için kullanılmaktadır. Çoktürlü etnografinin, antropolojik araştırmalarda oldukça kısa bir süre içinde öne çıkan bir yaklaşım haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tsing’in *Dünyanın Sonundaki Mantar* kitabı da bu inceleme yazısında, çoktürlü etnografinin öncü ve ufuk açıcı örneklerinden biri olarak ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Kapsamı, yöntemi ve ortaya koyduğu tartışma, analiz ve yorumlar ile bu kitabın incelenmesi, aynı zamanda çoktürlü etnografi yaklaşımının antropoloji disiplinine sunduğu, sunabileceği katkıları da incelemek anlamına gelir.

Tsing kitabında, en başta da ifade edildiği gibi mantarları, matsutake mantarlarını odağa alır. Bu mantarların birbirine sıkı sıkıya bağlı olan ticaretini ve ekolojisini takip ederek, kapitalizmin şekillendirdiği güvencesizlik ve belirsizlik koşullarındaki yaşamları konu eder. Matsutake ticareti ve ekolojisi, insan-insan ilişkileri veya sadece insanın eyleyici olduğu faaliyetler ile sınırlı değildir. Bu ticaret ve ekoloji, insanlarla mantarları ve ayrıca ağaçlar, solucanlar gibi çok sayıda farklı varlık türüne ait

aktif katılımcıyı bir araya getirir. Konu edilen güvencesizlik ve belirsizlik koşullarındaki yaşamlar da bu birbirinden farklı türlerden çok sayıdaki katılımcının iç içe geçmiş yaşamlarıdır. Temel olarak da kitap, küresel kapitalizm bağlamında, bu iç içe geçmiş yaşamları, türler arası “dolanıklıkları” açığa çıkarmayı, Tsing’in ifadesi ile “fark etme sanatına yeniden canlılık kazandırma”yı (2023, s. 57) amaçlar. Bu çerçevede *Dünyanın Sonundaki Mantar*, birbirine bağlı iki ana tartışma ile şekillenmektedir. Bunlardan ilki, matsutake ticareti etrafında kurulan tartışmadır. Bu tartışma, giriş ve sonuç niteliğindeki kısımlardan sonra temel olarak dört ana bölümden oluşan kitabın, ilk iki bölümünde ele alınmaktadır. Matsutake ticareti burada, birbirinden oldukça farklı katılımcıların nasıl olup da bir araya geldiğini, bunlar arasında ne tür ilişkilimler olduğunu ortaya koyarken, küresel kapitalizmin işleyişine de ışık tutar. Kitabın son iki bölümüne konu olan ikinci tartışma ise, matsutake ekolojisinin ön planda olduğu tartışmadır. Burada Tsing etnografi, doğa tarihi, biyoloji, ekoloji, orman yönetimi ve bilimi gibi birçok alanı bir araya getirerek, insan ve insan olmayanlar arasındaki ilişkileri bu kez, “işbirliğine dayalı hayatta kalmanın bir örneği” (Tsing, 2023, s. 20) olarak ortaya koyar.

Bu tartışmalarla devam etmeden önce, kitabın biçimsel yapısına dair de kısa bir açıklama yapmak gerekir. Çünkü kitap, Tsing’in daha en başında söylediği gibi “çoğu akademik kitaptan farklı” (2023, s. 8) bir biçimsel yapıya sahiptir. Tsing bunu şöyle ifade eder: “Bölümler mantık kurallarına göre işleyen bir makine değil, açık uçlu bir kümelenme meydana getiriyor, keşfedilmeyi bekleyen çok fazla şey olduğuna işaret ediyorlar. Birbirine dolanıyor, birbirini kesintiye uğratıyorlar – bu bakımdan, betimlemeye çalıştığım dünyanın parçalı yapısına öykünüyorlar” (2023, s. 8). Kitabın içeriği ile uyumlu biçimsel yapısı, bu inceleme yazısının düzeninde de etkili oldu. Kitabın bölümlerini sırayla ele alıp, her bölümü kendi içinde değerlendirmekten ziyade bu inceleme yazısı, yukarıda bahsedilen iki ana tartışmayı bir izlek olarak kullanmakta ve bu izlek üzerinden yazının devamında önce matsutake ticareti, ardında da matsutake ekolojisi etrafında kurulan tartışmayı kitabın biçim ve içeriğiyle paralel olarak bölümler arasında dolaşarak ele almaktadır.

İlk tartışma alanını oluşturan matsutake ticaretini Tsing, aslında kitap boyunca detaylandıracağı bu mantarın özellikleri ile birlikte ele alır. Matsutakenin Japonya’da oldukça yüksek fiyatlara satılan bir gurme ürün olduğunu anlatan Tsing, “hemen hiç kimse[nin] iyi bir matsutakeyi sadece yemek için satın alma[dığını]” (Tsing, 2023, s. 161) da belirtir. Matsutake geçmişten günümüze, Japonya’da oldukça kıymetli bir hediye olarak rağbet görmektedir (Tsing, 2023, s. 25). Matsutake mantarına olan talebin temelinde de onun bu özelliği bulunmaktadır. Tsing, 1970’li yıllarda matsutakenin Japonya’da oldukça nadir bulunan bir mantar türü haline geldiğini, Japon araştırma kurumlarının matsutake yetiştirmeye yönelik girişimlerinin ise büyük oranda başarısızlıkla sonuçlandığından bahseder. Çünkü matsutake, “insanlar tarafından yetiştirilmesi tümüyle imkânsız” (2023, s. 194) yabancı bir mantar türüdür. Başka ülkelerde de yetiştirilmesinin fark edilmesiyle, Japonya’daki talebi karşılamak üzere matsutake buralardan tedarik edilmeye başlanır. Kısa bir sürede de matsutake, birçok ülkeye uzanan küresel tedarik zinciri ile “hediyeden metaya” (Tsing, 2023, s. 159) dönüşür. Peki ama matsutakenin yetişmesini, üstelik birbirinden çok farklı coğrafyalarda yetişmesini mümkün kılan nedir? Tsing bu soruya “insan kaynaklı tahribat” (2023, s. 194) diye cevap verir. Matsutakeleri çalışmanın odağına taşıyan da tam olarak budur. Devam etmeden önce, Tsing’in burada Antroposen tartışmasına da değindiğini belirtmek gerekir. Kitapta Tsing (2023, s. 37) de bu adlandırmayı, yani Antroposen’i kullanır, ancak ekolojik yıkımın, tahribatın insan faaliyetleri diye oldukça genelleştirilmiş bir sebepten ziyade, modern kapitalizmin yükselişine¹ bağlı insan faaliyetleri dolayısıyla ortaya çıktığını da hatırlatır. Matsutake mantarı da kapitalizmin üretim kaynaklarını tükettikten sonra geriye bıraktığı enkazlarda, tahrip edilmiş ormanlık alanlarda ortaya çıkmaktadır. Bu ormanlık alanlar en çok, kitap boyunca da izi sürülen kereste

¹ Antroposen adlandırmasının oldukça tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir. Yıkımın sorumlusu olarak insan türünü işaret etmesi bakımından başka eleştirilere de konu olan Antroposen yerine örneğin, Jason W. Moore (2017, s. 4) asıl sorumlunun “kapitalizmin ucuz doğa stratejisi” olduğunu söyleyerek “Kapitalosen”i önerir. Daha sonra, başka bir yerde Tsing, Haraway (2019) ile birlikte Antroposen yerine “kapitalizmin daha eski bir biçimi olan köleye bağımlı plantasyon sisteminin sömürü ilişkilerini gezegensel yıkımın nedeni” (Opperman, 2022, s.12) olarak vurgulayan “Plantasyonosen (Plantationocene)” adlandırmasını kullanır.

endüstrisinin yok ettiği orman alanlarından geriye kalanlarken, ileride değinileceği gibi çeşitli nedenlerle ormansızlaştırılmış alanları da kapsar (Tsing 2023, s. 20-24; 62; 73-74). Tahrip edilmiş bu ormanlık alanlar, matsutakenin yaşam alanlarıdır ama bu yaşamın başlayabilmesi için, Tsing'in belirttiği gibi bir başka türe daha; çam ağaçlarına ihtiyaç vardır. Matsutake, tahribat nedeniyle verimli bir toprak tabakası kalmamış bölgelerde yetişebilen çam ağaçlarından ihtiyaç duyduğu besini alır, aynı zamanda bu ağaçları besleyerek, onların yetişmelerine de yardımcı olur. Çam ağaçlarıyla kurduğu bu karşılıklı ilişki ve işbirliği olmaksızın matsutake yaşayamaz. Ancak Tsing (2023, s. 200-201), bu ikisi arasındaki işbirliğinin devam edip etmeyeceğinin başka işbirliklerine de bağlı olduğunu söyler; örneğin bir tür solucan olan nematodlarla olana. Bir böcek türü ile çam ağaçlarına taşınan nematodlar, bu ağaçları enfekte eder. Yaşam koşulları iyi olan enfekte ağaçlar ölmez ama yaşamını sürdürmesini sağlayacak iyi koşullara sahip olmayan ağaçlar, matsutakelerle birlikte ölür (Tsing, 2023, s. 200-201). Tsing, 1970'lerde Japonya'da yaşanan matsutake kıtlığına da büyük oranda bu solucanların sebep olduğunu anlatır. Kısacası matsutakenin yaşamı, planlanmamış ve öngörülemez çoktörlü ilişkilere bağlı olarak başlar ve öyle de devam eder (Tsing, 2023, s. 62). Elbette ki matsutakenin başka türlerle kurduğu bu planlanmamış, öngörülemez ilişkilere, insanla olanı da eklemek gerekir. Aslında insanlar, kapitalizm dolayımıyla yarattığı tahribatla matsutake ekolojisine çoktandır dahildir. Ancak Tsing, günümüzde küresel bir meta haline gelmiş matsutake mantarları ile insanların olduğuca geniş bir alanı kapsayan ve içinde birçoğ çeşitlilik barındıran ticaret ağında da karşılaştıklarını ifade etmektedir. Bu ticaret ağı, kitabın "İlerleme Sonrası: Devşiirme Yoluyla Birikim" başlıklı ikinci bölümünde detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

Matsutake ticareti, ürünleri pazara getiren toplayıcılar ile başlar; alıcılar, toptancılar, ihracatçılar ile devam eder, Japonya'daki satıcılar ve ardından tüketiciler ile sonlanır. "Meta zinciri" dediği bu ticareti Tsing, Amerika Oregon'daki kereste endüstrisi sonucu tahrip edilmiş orman alanlarında matsutake toplayanlar ile takip etmeye başlar. Buradaki toplayıcıların bir bölümünü "Vietnam gazileri, işten çıkarılmış tomrukçular ve liberal kent toplumunu reddeden[ler] [...] gibi, dağlarda

teselli bulan" (Tsing, 2023, s. 93) beyazlar, diğer bölümünü ise "Güneydoğu Asya'nın dağlık bölgelerinden gelen" (Tsing, 2023, s. 51) mülteciler oluşturur. Mülteciler, Vietnam Savaşı ve sonrasında yaşanan iç savaşlar nedeniyle "yerlerinden edilmiş ve haklarından yoksun bırakılmış kültürel azınlıklar"dır (Tsing, 2023, s. 20). Tsing (2023, s. 62) bu kişilerin, yani matsutake toplayıcılarının tüccarlar veya şirketler tarafından istihdam edilen işçiler olmadığına; bağımsız, kendileri için, kendi başlarının çaresine bakmak için çalışan kişiler olduğuna dikkat çeker. Düzenli bir istihdam biçimi olmayan toplayıcılık, emek formu ve çalışma düzeni açasından güvencesizliğe ve belirsizliğe tekabül eder. Bu duruma bir de matsutakenin standartlaştırılmış üretiminin mümkün olmadığını eklemek gerekir. Toplayıcılık hem emek formu ve çalışma düzeni hem de matsutakenin belirsizlik içeren ekolojisi ile istikrardan yoksun bir ekonomik faaliyet, aynı zamanda da bir yaşam biçimidir. Ancak bu yaşam biçimi, her ne kadar güvenceli bir iş bulma imkânından yoksun bırakılmanın bir sonucu olsa da toplayıcılar tarafından, sadece güvencesizliğin yarattığı sorunlar ve sıkıntılar ile sınırlandırılmış bir yaşam olarak görülmez. Tsing, bu ekonomik faaliyet ile yaşam biçiminin toplayıcılar tarafından "özgürlüğün icrası" (2023, s. 101) şeklinde görüldüğünü söyler. Toplayıcılık, Tsing'in aktardığı üzere patrona, işverene itaat etme ile eř anlamlı görülen "çalışma" (2023, s. 103) değildir; "endüstriyel disipline tümüyle yabancı" (2023, s. 87) bu kişiler tarafından da bir "tutku" (2023, s. 62) veya "arayış" (2023, s. 103) diye nitelenmektedir. Matsutakenin toplandığı alan, yani orman ise, başlı başına bir özgürlük alanı olarak görülür; şehirden, düzenden kaçmak için orman birebirdir (Tsing, 2023, s. 102-104). Burada, Oregon'daki toplayıcıların yaşamlarının savaş etrafında şekillendiğini hatırlamak gerekir. Savaş, savaştan sağ çıkma, her toplayıcı grup tarafından farklı şekillerde hatırlanıp yaşansa da özgürlüğün icra edilmesine büyük bir katkı sunar. Çünkü mantar toplama, Tsing'in başka bir yerde söylediği gibi "kendi ayakları üzerinde durma mücadelesi, tek insanın savaşı"dır (2009, s. 20). Birbirinden olduğuca farklı tarihlere, kültürlere, inanışlara sahip bu kişileri bir araya getiren, ormana çeken bu özgürlük fikrinin anlam ve önemini Tsing şöyle ifade eder: "Tutkuyla ve heyecanla mantar toplamak, kişiler ile şeyler arasındaki ayrımı

ortadan kaldırır. Mantarlar yabancılaşmış bir meta değildir henüz; toplayıcıların özgürlüğünün bir sonucudur” (2023, s. 107). Buna dayanarak Tsing, çok sayıda ve çeşitlilikteki insan ve insan olmayan varlık arasındaki planlamamış, öngörülemez karşılaşma ve bir araya gelişin sonucunda üretilen bu değer alanının, kapitalist denetimin dışında yer aldığını ortaya koyar. Ancak bizleri kestirme bir sonuca varıp, bu değer alanını “ilkel hayatta kalma biçimi olarak” (Tsing, 2023, s. 62) yorumlamanın yanlış olacağı konusunda da uyarır. Tsing matsutake meta zincirini mümkün kılanın, bu insan ve insan olmayan varlıkların arasındaki önceden planlamamış karşılaşma ve bir araya gelişin başarısı olduğunu (2009, s. 26) söylerken, ayrıca bu karşılaşma ve bir araya gelişin matsutake meta zincirine bağımlı bir şekilde gerçekleştiğine de dikkat çeker (2023, s. 62-63). Bu konuyu kavramak için günümüz küresel kapitalizminin işleyişinin de anlaşılması gerekir. Ne var ki Tsing, modernleşmenin dayandığı ilerleme idealinin boşa düştüğünü, “ekonominin bir büyüme ve iyimserlik kaynağı” (2023, s. 17) olmaktan çıkıp yerine güvencesizlik ve belirsizliğin geçtiğini, bunun yanı sıra ekolojik yıkımın yerküre sistemlerini rayından çıkardığı bir kriz dönemi ile de karşı karşıya olduğumuzu tekrar tekrar vurgular. Yani, artık bildiğimiz, “sahip olduğunu düşündüğümüz kontrol altındaki” (Tsing, 2023, s. 18) *dünyanın sonuna* gelmiştir. Dolayısıyla Tsing (2023, s. 174), emeğin ve hammaddenin standartlaştırılmasına dayanan klasik teorilerden hareketle günümüz küresel kapitalizmini anlamının pek de mümkün olmadığını ileri sürer. Tsing’e göre coğrafi, kültürel, toplumsal, ekonomik ve işbirliklerindeki çeşitliliği dikkate alan yeni bir analiz çerçevesine ihtiyacımız vardır, çünkü küresel kapitalizm aslında “çeşitlilik üzerinde gelişip büyümektedir” (2009, s. 26). Feminist eleştirel çalışmaların çeşitliliği, farklılığı vurgulayan analizlere dayanarak Tsing, “[f]arklılık alanları arasındaki tercümelemlerin kapitalizmin *ta kendisi*” (2023, s. 85) olduğunu söyler. Bunu açıklayabilmek için de matsutake tedarik zincirinde de iş başında olan “devşirme yoluyla birikim” diye adlandırdığı tercüme süreçlerini ele alır.

Devşirme yoluyla birikim, “kapitalist-olmayan değer biçimleri altında yaratılan değer kapitalist mallara tercüme edildiği ve böylece birikimin sağlandığı süreçtir” (Tsing, 2023, s. 173). Bu süreci iş başındayken betimlemek için Tsing,

Oregon’da toplanan matsutakenin ve bu yolla kazanılan paranın “kullanım değerinden veya kapitalist değişim değerinden fazlasına” işaret ettiğine; aslında “özgürlüğün bir parçası” (2023, s. 166) olduğuna bir kez daha dikkat çeker. Tedarik zincirinin bir sonraki halkası olan toptancı depolarını betimlemeye başladığında ise, burada matsutake ve paranın “özgürlük ekonomisinden bir iz bulmanın neredeyse imkânsız” (Tsing, 2023, s. 166) olduğu bir hale dönüştüğünü gösterir. Bu depolarda matsutakeler tasniflenir ve birer envanter haline getirilir. Bu işi yapanlar, toplayıcılardan oldukça farklıdır; bu kişilerin mantarlarla kurdukları hiçbir kişisel ilişkileri yoktur. Tsing bu işi yapan kişileri şöyle tanımlar: “Bu kişiler kelimenin klasik anlamıyla işçidirler: Ürünle arasında hiçbir bağı olmayan yabancılaşmış emek” (2023, s. 167). Bu sayede matsutake burada, ithalat ve ihracatçıların kâr elde etmesini sağlayan hesaplamaları mümkün kılacak şekilde tasniflenir ve birer envanter haline getirilir (Tsing, 2023, s. 166-168). Tedarik zinciri ile izlenen bu süreç, birbirinden farklı toplayıcıların çalışma disipliniyle değil, kendi bilgi ve becerilerine dayanarak “özgürlük adına topladıkları mantarların” (Tsing, 2023, s. 157) kâra tercüme edilerek sermaye birikimi için devşirilmesidir. Devşirme yoluyla birikim ve onun tercüme makinesi olarak çalışan tedarik zincirleri, her zaman kapitalist işleyişin bir parçası olmuştur. Devşirme yoluyla birikim, sadece matsutake tedarik zincirinde görülebilecek bir olgu olmadığı gibi yeni de değildir. Bu bağlamda Tsing (2023, s. 86-87), 19. yüzyıldaki fil diş tedarik zinciri ile balina yağı tedarikini bu işleyiş için örnek gösterir. Ayrıca Tsing, kapitalizmin kendisinin de “insan ve insan olmayan her türlü var olma biçiminden sermaye üretmeye yarayan tercüme makinesi” (2023, s. 173) olduğunu ekler. Ancak teknolojik gelişmelere bağlı olarak devşirme yoluyla birikim, günümüz kapitalizminin başat formu ve hepimizi içine alan güvencesizliğin temel nedeni haline gelmiştir.

Matsutake ticareti etrafında Tsing’in anlattıklarına baktığımızda, matsutake toplayıcılığında cisimleştiği üzere, günümüz güvencesizlik ve belirsizlik koşullarında hayatta kalmayı mümkün kılan olanla idare etmenin yollarını görürüz. Ancak gördüklerimiz bir yandan da küresel kapitalizmin, insan-insan olmayan varlıklar tarafından üretilen her türlü mal ve hizmeti servet yoğunlaştırmak üzere devşirerek, dünya üzerinde dokunmadığı bir

yer bırakmaması ve sebep olduğu güvensizlik, belirsizlik koşullarını daha da derinleştirmesidir. Küresel kapitalizmin, yani ekonomik ve ekolojik tahribatın kapsamını düşünecek olursak, Peter Fleming'in (2021) ifadesiyle belki de "bunlar daha iyi günlerimiz[dir]". Ancak Tsing, "hikâyeyi çöküşle sonlandırırırsak her türlü umudu da bir kenara bırakmamız gerekir" (2023, s. 37) der ve kitabın son iki bölümünde bize, dolanık yaşam biçimlerinin daha iyi bir yaşamı mümkün kılabilecek başlangıçlar, düğüm noktaları olabileceğini göstermeye çalışır. Tsing, matsutake ticaretinin ele alındığı ilk tartışmadan sonra bu ikinci tartışmaya, "başrolünde insanların olmadığı hikâyeler" (2023, s. 197) ile başlar. *Dünyanın Sonundaki Mantar* en başından itibaren, insandan-öte faileri kapsar; dolanık yaşamlara odaklanarak kurulur ve ilerler. Ancak, başrolünde insanların olmadığı hikâyelerin ele alındığı "Örselenmiş Başlangıçlar: Planlanmamış Tasarım" isimli üçüncü bölümün düşünsel zemini, kapsamı ve yöntemi ile çokturlu etnografi yaklaşımının sağlayacağı imkânların da en görünür hale geldiği bölüm olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tsing'in de belirttiği gibi, uzun zamandır canlıların, kendi duyum-algı olanaklarıyla kendilerine has "dünya-yapma ve bilme yeteneğine sahip" olduğunu ve buna dayanarak "[ç]anlıların, durağan nesnelere değil, bilen özneler olarak" (2023, s. 198) ele alınması gerektiğini biliyoruz. Ne var ki Tsing'e göre, canlıları sadece kendi duysal ve bilişsel olanaklarıyla ele almak, onları bu duyuların "balonsu dünyasına hapse[der]" (2023, s. 199). Bu haliyle örneğin, "[k]im dünyayı bir solucanın ağzından dilemek ister ki?" (Tsing, 2023, s. 199). Oysa asıl ihtiyacımız olan birlikte oluşu, Tsing'in ifadeleriyle canlıların daha geniş bir tarih ve ilişkiler ağı içinde katılımcı olarak nasıl yer aldıklarını anlamaktır. Dolayısıyla insandan-öte failerin hikâyeleri de diğerleriyle karşılaşmaların, "işbirliği ve karmaşıklığın değişken katmanlarına sürükleyen çok sayıda tarihin iç içe" (Tsing, 2023, s. 201) geçtiği bir hikâye olmalıdır. İşte bu gibi hikâyelerin peşine düşen Tsing bu kez, matsutake ekolojisini ön plana çıkaran bir tartışma ortaya koyar. Bu tartışma, etnografi ile kapsadığı birçok alanı bir araya getirerek doğa tarihi aracılığıyla elde edilen bilgiye dayanmaktadır. Tsing burada insanlar, matsutakeler, çam ağaçları ve nematodlardan mürekkep çok sayıdaki failin iç içe geçmiş dünya-yapma faaliyetlerinin/hikâyelerinin cereyan ettiği yer olan ormana odaklanır. Finlandiya,

Japonya, Amerika gibi ülkelerde bu çokturlu² failerin birlikte matsutake ormanları yaratmasını sağlayan tarihleri takip eder. (Tsing, 2023, s. 197-198). Bu tarih, matsutake ve konukçusu çam ağaçlarının tahrip edilmiş alanlarda yetişmelerine bağlı olarak, kaçınılmaz bir biçimde tahribatın da tarihidir. Tsing de kıtasal kaymalar ve buzullaşma dönemlerinden başlayarak ele aldığı ormanları, daha yoğun bir biçimde savaş, şiddet, mülkiyet, sanayileşme, orman yönetimi ve modern ormancılık uygulamaları, endüstriyel faaliyetler gibi çok çeşitli insan kaynaklı tahribatın tarihsel ve coğrafi yayılımı aracılığıyla takip eder. Tahribat kimi zaman topyekûn yok etmeye, ekseriyetle de ağaçları standartlaştırılmış, değişmez nesnelere/kaynaklara indirgeyerek kontrol altında tutmaya yöneliktir. Tsing bunu, çam ağaçlarını "belirsizlik içeren karşılaşmalardan alıkoymak, dolayısıyla da tarih yapma becerilerinden yoksun bırakmak" (2023, s. 214) diye yorumlar. Ancak, tahribata uğramış alanlarda yetişip yaşayabilme becerisine bağlı olarak çam ağaçlarının tarihsiz canlılara dönüştürülemediğini de ekler: "Matsutake ve çam, tahribata uğramış peyzajları kolonileştirerek birlikte tarih yaparlar – ve tarih yapmanın, insan eylemleriyle sınırlı olmadığını bize gösterirler. Diğer yandan insanlar, büyük ölçüde orman tahribatına neden olur. Matsutakeler, çamlar ve insanlar, hep birlikte bu peyzajların kaderini şekillendirir" (Tsing, 2023, s. 217). Tsing (2023, s. 201; 214) etnografi ile doğa tarihini bir araya getirerek bu bölümde, tarih olarak kavradığımız yol ve izlerin oluşmasında her türün kendine özgü becerileriyle nasıl pay sahibi olduğunu ortaya koyar, bir başka deyişle fark etme sanatını etkinleştirir. Ormanın tarihi, ağaçların ve matsutakeler, insanlar ile solucanların planlanmamış bir araya gelişleriyle oluşan planlanmamış eşgüdüm anları tarafından kurulur (Tsing, 2023, s. 263). Failerin hiçbirisi bu sonucu planlamamışsa da "türler arası bu olumsal ve durumsal dolanıklıklar" (Tsing, 2023, s. 214), ormana yönelik planları başarısızlığa uğratarak, yeni bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Tsing (2023, s. 248; 261) bunu, birkaç kez tekrarlayarak şöyle özetler: "Hatalar yapıldı yapılmasına... ama sonra birden mantarlar ortaya çıkıverdi." Bu noktada Tsing (2023, s. 274), "enkazları allayıp pullamaya veya meseleyi iyi yanından

² Tsing "çok-türlü" terimi[nin], insan istisnacılığının ötesine geçmek için sadece bir ikame işlevi gör[düğünü]" (2023, s. 207) ancak, türlerin heterojen birimler olarak düşünülmesinin yanlış olduğunu da belirtir.

ele almaya” çalışmadığını belirtir ve ne olursa olsun “enkazlarda yaşama zorluğuyla karşı karşıya olduğumuz” gerçeğini teslim eder. Ancak, bu birdenbire ortaya çıkıveren mantar veyahut kitabın başlığındaki ifadeyle *dünyanın sonundaki mantar* aracılığıyla farklılıkların nasıl bir araya geldiğini, birbirine bağlandığını; tarihsel, coğrafi, ekonomik, ekolojik yönleriyle türler arası dolanıklıkları, bir yandan da “[h] içbir şeyi, hatta kendi bozuklarımızı bile kendi başımıza onar[ma]yacağımızı” (Tsing, 2023, s. 329) görürüz. Buna dayanarak Tsing, kapitalizm enkazlarında yaşam imkânını türler arası işbirlikleri ile kurabileceğimizi ileri sürer ve kitabın devamında son olarak, “gizli müşterekler” adını verdiği “insandan-öte dolanıklıklara dayalı alternatif bir siyaset önerisinde” (Tsing, 2023, s. 175) bulunur.

Gizli müşterekler, bir kez daha belirtmek gerekirse, sadece insanlara özgü değildir, planlanmamış, fark edilmesi zor dolanıklıklardır. Gizli müştereklerin gücü de ittifakları insandan-öteye açmaktır (Tsing, 2023, s. 327). Ancak buradan Tsing’in müşterekleri her şeyi kökten değiştirerek, mevcut düzeni etkisiz kılmaya yönelik bir gücün oluşturulması olarak gördüğünü çıkarmamak gerekir. Tsing (2023, s. 328), gizli müştereklerin herkes için iyi olmayabileceğini de belirtir: “Her işbirliği, kimilerine yer açarken kimilerini dışarıda bırakır. Bazı işbirlikleri bir türün tamamına zarar verir. Yapabileceğimiz en iyi şey, ‘yeterince iyi’ dünyalar için çaba göstermektir – ve ‘bu yeterince iyi’ her zaman için kusurlu ve düzeltilmeye muhtaçtır” (Tsing, 2023, s. 328). Ayrıca, matsutake toplayıcılığında da görüldüğü gibi gizli müşterekler, her zaman “kapitalizmin sınır boylarında gezer” (Tsing, 2023, s. 354). Tsing yine de müştereklerin önemli olduğunu iddia eder. Çünkü gizli müşterekler güvencesizlik koşullarında fark etme becerisini harekete geçirerek (2023, s. 355), belirsizlik içeren karşılaşmaların önemli olduğunu (Tsing, 2023, s. 275), dahası “[k]üresel kapitalizm çeşitlilik üzerinde gelişip büyüyorsa, bizim müdahale girişimlerimiz[in] de aynı şekilde” (Tsing, 2009, s. 26) gelişmesi gerektiğini gösterir. Kısacası Tsing’e göre gizli müştereklerin önemi, “bir başlangıç, yani eyleme doğru bir açılış olarak” (2023, s. 194-195) *kapitalizmin enkazlarında yaşam imkânı* yaratmalarınıdır.

Dünyanın Sonundaki Mantar ile Tsing bizlere, sadece insanın merkezde olduğu bir anlatı

sunmaz. Genel olarak sosyal bilimlerin, özel olarak da antropolojinin yaygın olarak görmezden geldiği insan ve insan olmayan varlık türleri arasındaki karşılaşmaları, karşılıklı ilişki ve ittifakları odağa taşıyarak bu kitap, bu varlık türlerince inşa edilen, şekillenen çokturlü dünyaları etnografik bir yaklaşım ile ekonomik, ekolojik, tarihsel, toplumsal analiz ve araştırma alanına dahil eder. Bu çerçevede Tsing, yeni bir kavrayış ve yöntem ile çokturlü etnografinin antropolojik araştırmalar için ne tür açılımlar, imkânlar sağlayabileceğine dair güçlü bir anlatı ortaya koyar. Çokturlü etnografi yaklaşımının öncü örneği olmasının yanı sıra *Dünyanın Sonundaki Mantar* ile Tsing, (çokturlü) etnografi yöntemine “fark etme sanatını” da ekler. Bu yolla türler arası dolanıkları, işbirliklerini ortaya çıkaran, takip eden ve anlatan Tsing ayrıca bizleri de yeni bir siyaset, yeni başlangıçlar için gizli müşterekleri fark etmeye ve güçlendirmeye davet eder. Çünkü Tsing’in hem hatırlattığı hem de uyardığı üzere, “başka dünyalar tahayyül etmek henüz mümkün” (2023, s. 357).

Kaynakça

- Çelik, E. E. (2019). Antroposen ve Posthuman İnsan Çağ’ında insan sonrası olmak. *Cogito*, 95-96, 145-160.
- Fleming, P. (2021). *Bunlar daha iyi günlerimiz: Kapitalizm sonrasında hayatta kalmak için bir rehber*. (G. Şehirli, Çev.). Runik Kitap.
- Haraway, D. (2008). *When Species Meet*. Londra: University of Minnesota Press.
- Haraway, D. (2010). *Başka Yer*. (G. Pusar, Çev.). Metis Yayınları.
- Haraway, D. ve Tsing, A. L. (2019). Reflections on the Plantationocene: A conversation with Donna Haraway and Anna Tsing, Moderated by Greeg Mitman. *Edge Effect*, 18, 1-20.
- Kirksey, S. E. ve Helmreich, S. (2010). The emergence of multispecies ethnography. *Cultural Anthropology*, 25(4), 545-576. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1360.2010.01069.x>.
- Moore, J. W. (2017). *Ucuz doğanın sonu ya da “çevre” hakkında endişelenmeyi bırakıp, kapitalizmin krizini sevmeyi öğrendim*. (A. A. Alemdar, Çev.). Ekoloji Kolektifi Derneği. <https://jasonwmoore.com/wp-content/uploads/2017/08/Moore-Ucuz-Doganın-Sonu-ya-da-Cevre-Hakkinda-Endiselenmeyi-Nasil-Birakip-Kapitalizmin-Krizini-Sevmeyi-Ogrendim-2017.pdf>. Erişim tarihi: 02.01.2024.
- Opperman, S. (2022). Antropos-odaklı Antroposen anlatılarına alternatif açılardan genel bakış. *Pasajlar*, 4(12), 7-20.

- Sennett, R. (2008). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerine etkileri*. (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Standing, G. (2022) *Prekarya: Yeni tehlikeli sınıf*. (E. Bulut, Çev.). İletişim Yayınları.
- Şahin, Ü. (2022) İklim krizine kavramsal bir giriş. D. Bayındır ve M. Yıldırım (Eds.) içinde, *Ekoloji: Bir arada yaşamın geleceği*, (17-46). Tellekt Yayınları.
- Tsing, A. L. (2009). Yoksul olma özgürlüğü ya da küresel kapitalizme dair feminist bir teoriye neden ihtiyacımız var? (Z. Kutluata, Çev.). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 8, 19-27.
- Tsing, A. L. (2023). *Dünyanın sonundaki mantar: Kapitalizmin enkazlarında yaşam imkânı üzerine*. (E. Gökyaran, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Vatansever, A. (2013). Prekarya geceleri:21. yüzyıl dünyasında geleceği olmayan beyaz yakalıların rüyası. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-20.

2024. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.